

Ernest Mandel: En teori som inte klarade av att prövas av fakta

[Ur *International Socialism*, 2:49, vintern 1990. Här översatt från versionen på [MIA](#). Översättning från engelska, Göran Källqvist.]

Tony Cliffs teori om att Sovjetunionen och länder med liknande samhällsekonomiska strukturer är "statskapitalistiska" baserades på en uppsättning hypoteser som tas för självklara. Vi ska skissera sex av dem:

1. Det sovjetiska samhället och samhällena i Västeuropa, USA och Japan är kvalitativt likadana eftersom de alla är kapitalistiska.
2. I Sovjetunionen finns en ny härskande klass som inte grundar sig på privategendom men som ändå kan betecknas som kapitalistisk.
3. Den sovjetiska ekonomin styrs i grund och botten av värdelagen "som verkar via världsmarknaden", även om den interna konkurrensen har avskaffats.
4. Precis som kapitalisterna i väst och i Japan drivs den ryska härskande klassen i grund och botten av behovet att ackumulera: "produktion för produktionens skull".
5. Överproduktionskriser saknas eftersom den "organiserade kapitalismen" gör att de kan undvikas i Sovjetunionen.¹
6. Dessutom finns inte allmänna överproduktionskriser heller i de imperialistiska länderna, på grund av tendensen till "organiserad kapitalism" och rustningssektorns betydelse i deras ekonomier.

Händelser under de senaste 15 åren har tillfogat dessa dogmatiska påståenden det ena hårda slaget efter det andra.² Den världskapitalistiska ekonomins allmänna recessioner 1974-1975 och 1980-1982 var i sanning klassiska överproduktionskriser, trots inflationens mildrande effekter. I omfattning överträffade, snarare än var de mindre än, de senaste 150 årens genomsnittliga kapitalistiska överproduktionskris. Vad återstår då av myten om "organiserad kapitalism" och Hilferdings *Generalkartell*?

Inget liknande har ägt rum i Sovjetunionen. Om det finns någon kris i det landet så är det en underproduktionskris av bruksvärden (brist) och inte överproduktion av bytesvärden (varor). Att hävda att den första bara är en variant av den andra är en grov vanföreställning. En tom affär är inte "en variant" av en affär fylld med varor som inte går att sälja.

---

1 Bordiga lade fram en annan variant av "statskapitalism" i Sovjetunionen än Cliffs, och förutspådde att en allmän överproduktionskris skulle äga rum där. Han tillkännagav till och med det exakta år då den skulle bryta ut. Året kom och är sedan länge borta. Vi väntar fortfarande på den allmänna överproduktionskrisen i Sovjetunionen....

2 Kamraterna i SWP förutsåg inte alls överproduktionskriserna 1974-1975 och 1980-1982. Vi gjorde det nästan på året då de bröt ut.

En process av återinförande av kapitalism pågår i flera östeuropeiska länder.³ I åtminstone ett land, DDR, är den processen nästan fullbordad. Praktiskt taget ingen i dessa länder, eller i världen, förnekar bevisen. Det ger anhängarna av teorin om statskapitalism ett olösligt problem: hur är det möjligt att återinföra kapitalism under kapitalismen?

De försöker undvika denna svårighet genom att hävda att "privatkapitalism" är något annat än "statskapitalism". Men det flyttar bara problemet ett steg bakåt: antingen är skillnaden mellan "statlig" och "privatkapitalism" kvalitativ – men varför då använda samma begrepp för att täcka båda? Eller så är skillnaden bara rent kvantitativ, och då återuppstår det inledande problemet ännu mer. Kan man på allvar hävda att det bara var en kvantitativ skillnad mellan DDR och Förbundsrepubliken? Förändrar Förbundsrepublikens *Anschluss* ingenting grundläggande i DDR:s samhälls-ekonomiska system? Är samhällena i Nord- och Sydkorea kvalitativt desamma?

Att inskränka kapitalismens karaktär till enbart en strävan att ackumulera ("produktion för produktionens skull") är att avfärda en stor del av band 1 och 3 av *Kapitalet* och hela band 2. Kapitalistisk produktion är allmän varuproduktion. Varje vara innehåller i sig själv en motsättning mellan bruksvärde och bytesvärde, liksom en motsättning mellan vara och pengar. En "organiserad kapitalism" som bemästrade dessa motsättningar skulle inte längre vara kapitalism, åtminstone inte i den mening som Marx analyserade och definierade.

Kapital existerar och kan bara existera med penningkapital som utgångspunkt. Kapital är värde som räknar med att öka i värde, få mervärde. Av nödvändighet måste det så småningom återta sin ursprungliga penningform, trots att det så länge det är indraget i produktionsprocessen inte längre har den formen. Utan pengar kan det inte bli någon kapitalackumulation.

Detta är inte bara mystiska abstraktioner. Det är själva kärnpunkten. Kapitalisterna har ingen nytta av att bara få arbetarna de suger ut att producera maximalt mervärde. De kan inte förvandla en uppställningsplats med bilar eller ett lager fullt av färgteveapparater till fler maskiner eller stål, eller till löner till extra arbetare, eller till privata jetplan för egen konsumtion. De kan inte ackumulera kapital bara genom att producera mervärde. De måste förverkliga mervärdet genom att sälja de varor som har producerats för att ackumulera kapital. Som Marx säger, är den (expanderade) reproduktionsprocessen, det vill säga ackumulationsprocessen, en förening mellan produktionsprocessen och processen att realisera mervärdet. De två sammanfaller aldrig automatiskt. Utan realiseringsprocessen är det inte möjligt med ackumulation. Det som gör periodiska överproduktionskriser oundvikliga är den oundvikliga motsättningen mellan de två polerna i denna förening. Dessutom aktiverar samma motsättning en rad mekanismer som är typiska för den kapitalistiska ekonomin. De analyserades noggrant av Marx, och kan kallas den kapitalistiska ekonomins "rörelselagar".

För att veta om ett samhälle i grund och botten är kapitalistiskt eller ej måste vi därför ställa frågan (och underbygga den med fakta): är de kapitalistiska rörelselagarna uppenbara?

Det räcker inte att bara peka på utsugning av merarbete från de direkta producenterna. På natten är alla katter grå. Sedan tusentals år, ända sedan den primitiva kommunismen, har merarbete alltid sugits ut från de direkta producenterna, och det kommer att fortsätta tills vi uppnår det framtida klasslösa socialistiska samhället. Men det gör inte alla dessa samhällen kapitalistiska. Marx säger att alla samhällens karaktär (utom det klasslösa samhället) till syvende och sist avgörs av den

³ Det är en helt annan sak att veta hur lång tid som krävs för att processen ska få chans att fullbordas.

specifika form i vilket merarbetet sugts ut. Och under kapitalismen tar det den speciella formen att omvandla arbetskraften till en vara, att den säljs till kapitalister för pengar, att kapitalister köper produktionsmedel för pengar, att samma kapitalister tillgodogör sig lönearbetarnas produkter, och att de säljer dessa varor för att göra ungefär en genomsnittlig profit. Utan alla dessa speciella mekanismer existerar inte kapitalismen för Marx, åtminstone inte som dominerande produktions-sätt.

Vår tolkning av dagens kapitalistiska ekonomi och dagens sovjetiska ekonomi gör det möjligt att bevara den marxistiska teorin inre överensstämmelse. Om inte avgörande delar av den marxistiska teorin kastas överbord, så ödelägger Cliffs teori all form av överensstämmelse. Så oavsett vilka fördelar den påstår sig ha för att förklara Sovjetunionen, så går de förlorade när den ska förklara dagens kapitalism.

Efter det som har hänt i Ungern, Polen och DDR (för att bara nämna dessa exempel) måste tanken på byråkratin som en härskande klass tas med ett leende. Har någon klass i historien någonsin bokstavligen smugit iväg från samhällsscenen på det sätt som *nomenklaturen* idag gör i dessa länder?

Enligt första kapitlet i första bandet av *Kapitalet* är en vara bara en vara på grund av att den är en produkt av självständiga av varandra oavhängiga oberoende privatarbeten. Att framställa den sovjetiska ekonomin som en kapitalistisk ekonomi innebär därmed att industriarbetet där skulle bestå av "självständiga av varandra oavhängiga privatarbeten": en absurd beskrivning om det någonsin funnits någon.

Att tala om privatarbeten betyder att inget kapitalistiskt företag vet om de arbetskostnader det har lagt ut (för både levande och dött arbete) kommer att accepteras som samhällsligt nödvändiga kostnader, det vill säga om samhället kommer att betala för dem. Det är först när varorna har sålts som kapitalisterna får veta om de har tjänat eller förlorat. Om det arbete som har använts har varit samhällsligt nödvändigt, så får de en genomsnittlig vinst. Om samhällsligt arbete har slösats bort får de mindre än den genomsnittliga vinsten eller går i konkurs.

Vid första tecken på försäljning med förlust eller under genomsnittlig vinst försöker kapitalisterna ändra det sätt på vilka produktionen är organiserad. De kommer att försöka förbättra tekniken, använda bättre maskiner, spara in på råvaror och energi, suga ut mer merarbete från arbetarna, sprida ut sina investeringar, skaffa sig billigare lån och så vidare. Arbetsorganiseringen beror i första hand på fabriksägarnas privata beslut, som sedan rättas till av konkurrensen, av marknaden. De måste underkasta sig dessa korrigeringar eller drabbas av utrotning. Under kapitalismen finns det bara ett övergripande mått på prestationsförmåga – realiserad vinst. Ju mer produktiviteten ökas och ju lägre produktionskostnaderna är, desto större är sannolikheten att deras vinst kommer att bli högre än konkurrenternas. Men det finns ingen automatik i det. Det är vinsten efter försäljning som avgör allt. Den kapitalistiska ekonomin baseras på vinst, och vinst kan bara realiseras och mätas i form av pengar.

Det är här den berömda "värdelagen" träder in. Den avgör arbetets samhällsliga karaktär genom att varor byts till motsvarande värden, och fungerar alltså under kapitalismen genom tendensen att skapa en genomsnittlig profitkvot. Kapital går från fabriker och sektorer vars profit är lägre än genomsnittet till de med profit över genomsnittet. Som Harman själv betonar är således värdelagens

grundläggande funktion under kapitalismen att säkerställa att produktionsresurser fördelas med hjälp av objektiva mekanismer, som påtvingas företag och kapitalister, såväl som arbetarna, bakom ryggen på dem och oberoende av deras vilja och beslut.

Men värdelagen styr bara en ekonomi i den mån det är en ekonomi med allmän varuproduktion, det vill säga en ekonomi där arbete i huvudsak är privatarbete. I förkapitalistiska samhällen är inte detta fallet. Här är inte värdelagen bestämmande, även om den redan har börjat påverka de ekonomiska besluten. En fransk bonde på 1000-talet, en rysk bonde på 1700-talet eller en peruansk bonde under 1900-talets första hälft, ändrade inte sina beslut att så eller skörda utifrån veteprisets upp- och nedgångar, av den enkla anledningen att 95% av deras produktion inte gick till marknaden. I dessa samhällen fördelas huvuddelen av produktionsresurserna direkt till de olika sektorerna av de som kontrollerar produktionsmedlen. Direkt fördelning i förväg är motsatsen till den fördelning i efterhand som värdelagen för med sig. Denna skillnad mellan två metoder för resursfördelning betecknar motsättningen mellan planering och marknad.

I Sovjetunionen avgörs inte de väsentliga investeringarna via värdelagen. De bestäms av byråkratin, till största delen på statlig nivå. Det är en planerad ekonomi vad gäller fördelningen av resurser (detta är ingen värdering: en ekonomi kan planeras på ett oförnuftigt, till och med vansinnigt sätt). Under 70 år har ”förlustbringande” företag som kräver stora subventioner fått företräde när det har gällt fördelningen av produktionsresurser. De har systematiskt avletts från ”mer lönsamma” företag eller sektorer. Sådana fenomen är otänkbara under kapitalismen och när värdelagen styr. Men om inte värdelagen styr ”direkt” i Sovjetunionen, gör den det då ”indirekt” via världsmarknadens förmedling?

På ett dogmatiskt sätt, som om det vore en uppenbarad sanning, hävdar Cliff och Harman att så är fallet. De kan inte bevisa det. Om värdelagen ska styra ”via världsmarknadens förmedling” så måste det ske via handel, precis som allt annat som har med kapitalismen att göra. Företag som inte kan konkurrera med importerade varor är dömda att gå under. Åtminstone två tredjedelar, om inte mer, av det sovjetiska företagen konkurrerar inte med imperialistiska företag. Om de vore underkastade värdelagen som verkar ”via världsmarknadens förmedling”, skulle de tvingas stänga (som mexikanska stålverk eller brittiska kolgruvor). Värdelagen ”styr” alltså inte i Sovjetunionen ”via världsmarknadens förmedling”.

En blandekonomi

Men även om sovjetekonomins funktionssätt inte domineras av värdelagen, så kan den inte undandra sig dess inflytande. Även om det inte är en kapitalistisk ekonomi, det vill säga en ekonomi som baseras på allmän varuproduktion, så är det inte heller en socialistisk ekonomi som är direkt inriktad på att tillfredsställa mänskliga behov, en ekonomi där arbetet har en omedelbart samhällelig karaktär. Det är en postkapitalistisk ekonomi med marknadsinslag. En delvis överlevande varuproduktion kombineras med ett delvis styre av direkt tilldelning av produktionsresurser.

Denna kombination är en motsägelsefull blandning. Det innebär att Sovjetunionens öde som övergångssamhälle mellan kapitalism och socialism, som den byråkratiske diktaturen har ”frusit” i sitt nuvarande stadium, ännu inte är avgjort historiskt. En social kontrarevolution kan dra tillbaka Sovjetunionen till kapitalismen. En segerrik antibyråkratisk politisk revolution kan driva det i

riktning mot socialism (inte mer än det: socialism i ett land är omöjligt oavsett hur ren, demokratisk, revolutionär eller internationalistisk en regering baserad på arbetarmakt må vara).

Kamraterna från Socialist Workers Party i Storbritannien (SWP) anser att denna föreställning om en blandkombination vars fortlevnad är helt osäker, denna ”övergång mellan två på varandra följande produktionsätt” (för att citera Marx’ berömda formulering), är svår att acceptera och förstå. De har helt fel. Vi talar här om ett fenomen som har uppstått under praktiskt taget alla epoker då ett visst produktionsätt har inlett sin historiska nedgångs- och förfallsperiod.

För att bara ge ett exempel – mellan det feodala produktionsättets nedgång och kapitalismens seger låg en övergångsepok där enkel varuproduktion dominerade, och den sträckte sig över flera sekel. Den enkla varuproduktionen har sina egna kännetecken som varken är särdragen hos feodalismen (livegenskap) eller kapitalismen (lönearbete). Den dominerande formen för arbete är fritt arbete av små ägare eller delvisa ägare som äger sina egna produktionsmedel.

Vi talar inte om ett nytt produktionsätt som kan vidmakthålla sig själv automatiskt. Enkel varuproduktion kan återgå till feodalism, vilket från och med 1500-talet, den ”andra livegenskapens” epok, skedde i stora delar av Central- och Östeuropa. Den kan också gå framåt till kapitalism, det vill säga till övervägande lönearbete, vilket är vad som hände i Nederländerna och England från och med 1600- och 1700-talen. Men i båda fallen försvann de små oberoende producenterna bara successivt.

Samma regel kan mer eller mindre tillämpas på övergångsperioden mellan kapitalism och socialism. Antingen kommer det som återstår av varuproduktion att till sist eliminera det mesta av det direkta tillägnandet och tilldelningen av den samhälleliga merproduktionen – och då kommer kapitalismen att återupprättas. Eller så kommer samhället att kasta av sig byråkratins dödvikt och säkerställa att det direkta tillägnandet och tilldelningen av de viktigaste resurserna för att tillfredsställa behov som massorna har beslutat om demokratiskt kommer att dominera – och i detta fall kommer det faktum att en del marknadsmekanismer oundvikligen överlever inte längre att kunna bromsa en verklig utveckling till socialism. Men i båda fallen kommer det som är speciellt med dagens sovjetiska blandning att till största delen ha försvunnit.

Det handlar återigen inte om något abstrakt teoretiskt schema. Vår förståelse av de huvudsakliga skälen till Sovjetunionens specifika ekonomiska kris grundar sig på verkligheten. Oaktat gängse mystifieringar, så lider den sovjetiska ekonomin på en och samma gång av för lite planering (märk väl: demokratisk och inte byråkratisk planering) och för lite marknad (på alla de områden där, som ett resultat av en otillräcklig objektiv socialisering av arbetet, den direkta fördelningen av resurserna inte fungerar och det krävs en marknad för att bryta monopol).⁴

Planeringens despotiska karaktär från och med den första femårsplanen innebar att den kännetecknades av en enorm brist på proportioner, vars samlade effekter till slut till och med undergrävde de mål byråkratin hade satt upp. De marknads- eller halva marknadsmekanismer som används har alltid saknat en riktig grund, till stor del för att det inte finns något enhetligt prissystem och ingen stabil valuta. Det dubbla prissystemet är en träffsäker återspeglning av den sovjetiska ekonomins blandade dubbelhet.⁵

4 Se det mycket klara uttalandet av Trotskij i [Den sovjetiska ekonomin i fara](#) (1932).

5 Det vore bättre att tillägga det tre- eller fyrdubbla prissystemet, ty vi måste ta hänsyn till priserna på svarta marknaden och ”priserna” (jämförbara fördelar) på den ”grå marknaden” (utbytet av tjänster).

Kamrat Cliffs analys lyfter särskilt fram världsmarknadens betydelse för den sovjetiska ekonomin. Men världsmarknaden är inte någon okroppslig Helig ande som svävar ovanför molnen för att skapa världen, som bibeln så djärvt berättar för oss. Ett av Marx' och marxismens viktigaste bidrag till samhällsvetenskaperna är att bestämt avvisa all sorts förtingligande av de ekonomiska kategorierna. Ett av den historiska materialismens grundläggande framsteg är att bakom dessa kategorier hitta relationer mellan samhällsgrupper (samhällsklasser och viktiga delar av klasser). Sambandet mellan dem och det sätt på vilket de kämpar för sina intressen avslöjar de ekonomiska kategoriernas, inklusive världsmarknadens, hemlighet.

I detta avseende grundar sig den teori som förs fram av Trotskij och Fjärde internationalen, att Sovjetunionens och därmed dess ekonomis öde ännu inte är helt avgjort, på en exakt förståelse av 1900-talets internationella klasskamp. Cliffs teori tömmer till stor del sambandet mellan den internationella klasskampen och det som har hänt i Sovjetunionen på sin innebörd.

1905-1906 förutspådde Trotskij att den imperialistiska kedjan först skulle brista i Ryssland, eftersom dess proletariat subjektivt var starkare än proletariatet i Tyskland och andra länder. Men objektivt var villkoren för en utveckling till socialism oändligt mycket sämre i Ryssland än i något av världens större industriländer. Antingen skulle därför en segerrik rysk revolution förenas med en segerrik revolution i något av dessa länder, varvid proletariatet skulle behålla den politiska makten. Eller så skulle den inte det, och i så fall skulle det ryska proletariatet förlora den politiska makten.

Men exakt vilken form skulle kontrarevolutionen i Ryssland få? Inte heller det berodde först och främst på krafterna i bara det landet, utan på förhållandet mellan de samhälls- och politiska krafterna på världsnivå. Den imperialistiska borgarklassen var stark nog att förhindra (eller, vilket är samma sak, proletariatets ledarskap var alltför svagt för att säkerställa) revolutionens seger i Tyskland, Österrike, Italien, Storbritannien, Frankrike och Spanien. Men den befann sig inte i ett läge där den kunde krossa den internationella arbetarrörelsen. På det hela taget var den bara stark nog att krossa arbetarrörelsen i Tyskland och Spanien med fascismens seger, men även det bara tillfälligt.

Dessutom hade den ryska borgarklassen blivit alltför försvagad, och den internationella borgarklassen alltför splittrad, för att lyckas återupprätta kapitalismen med hjälp av inbördeskrig, utländsk invasion eller världsmarknadens direkta tryck. Delvis neutraliserades dessa försök genom världsproletariatets ingripande och tryck.⁶ Som ett resultat av detta följde en relativ internationell jämvikt mellan klasskrafterna. Dessa omständigheter innebar att det ägde rum en politisk kontrarevolution (termidor) i Ryssland, men inte någon social kontrarevolution. Proletariatet förlorade den politiska makten, men det var inte någon gammal eller ny kapitalistklass som gynnades av det utan, för att använda Marx' formulering, funktionärer som uppstod ur arbetarklassens led.

I det långa loppet kan inte denna relativa jämvikt mellan klasskrafterna fortleva. Antingen kommer den internationella arbetarklassen att beslutsamt gå vidare till en socialistisk revolution i världens viktigaste länder, och då kommer det att bli omöjligt att återupprätta kapitalismen i Sovjetunionen. Eller så kommer världsproletariatet att drabbas av förkrossande nederlag, inte nödvändigtvis i samma form som en nazistisk seger i Tyskland men med liknande konsekvenser, nämligen att dess förmåga till motstånd och gemensam och organiserad kamp undanröjs för lång tid. Om det sker så

6 Dessutom bör de stora befrielseströrelsernas ökande betydelse i de koloniala och halvkoloniala länderna från och med 1925-1928 tas med.

är det oundvikligt med ett återupprättande av kapitalismen i Sovjetunionen. Med hänsyn till detta perspektiv, kommer den sovjetiska arbetarklassens roll, dess förmåga att reagera, göra motstånd och gå till motoffensiv, att bli allt viktigare.

Chris Harman kritiserar oss genom att citera ett utdrag ur en artikel som skrevs 1956, och där vi skrev att den sovjetiska ekonomin växer i jämn takt och att det visar dess överlägsenhet över den kapitalistiska ekonomin. Att plocka ut ett enda citat om ett ämne som en författare har skrivit om i mer än 40 år är inget seriöst sätt att debattera. Vi kan med lätthet hänvisa till 10 stycken eller så där vi förutspådde att tillväxttakten i den sovjetiska ekonomin skulle sjunka. Ett citat räcker:

Den bristande proportion mellan den lätta och den tunga industrins utveckling som ligger bakom den byråkratiska formen av förvaltning, har blivit en djupgående svaghet i det ekonomiska systemet. Återverkningarna på den tunga industrins egen utveckling ... blir allt större.⁷

Så har vi bytt uppfattning om denna fråga? Finns det en motsättning i vår analys? Inte alls. Citatet och den metod Harman använder kan vändas mot honom. Om vi undersöker den sovjetiska ekonomins verkliga tillväxtkurva från och med 1928 (utom åren av nazistisk aggression mot Sovjetunionen 1941-1944) ser vi: a) att tillväxten verkligen var regelbunden och oavbruten; b) att Sovjetunionen till skillnad från den kapitalistiska ekonomin under mer än 60 år inte upplevde någon recession, ingen överproduktionskris som ledde till ett absolut fall för produktionen⁸; c) att tillväxttakten började minska för 20 år sedan; d) att denna minskning kan bli ”nolltillväxt”, men att det inte finns någon ”lag” som gör detta oundvikligt. Det råkar alltså vara så att vi verkligen förutspådde den minskande tillväxttakten, och vår analys av den sovjetiska ekonomin (och det sovjetiska samhället) reder ut båda sidorna av denna tendens på ett perfekt sätt.

Cliffs förklaring utgår å andra sidan från en förvirrad analys och terminologi som lutar sig på felaktiga statistikuppgifter. Under kapitalismen får piskrappen från konkurrensen och klasskampen kapitalisterna att öka kapitalets organiska sammansättning. I första hand ersätter de levande arbete med dött arbete, dvs. med maskiner, för att sälja billigare på marknaden. För det andra kan de höja mervärdeskvoten genom att utsätta arbetarna för trycket från arbetslöshet. Kapitalets ökande organiska sammansättning och den därav följande tendensen för profitkvoten att falla, är en konsekvens av och inte orsaken till detta agerande. Orsaken ligger i själva systemets natur: produktion för profitens skull. Det tar oss åter till penningkapital, som är utgångspunkten för kapitalets reproduktionscykel och dess slutpunkt.

Med andra ord skulle inte denna dynamik finnas utan konkurrens mellan kapitalistiska företag, eller bara finnas i ytterst begränsade omfattning.⁹ Marx var tydlig om detta. I *Kapitalets* tredje band skriver han, att utan konkurrens ”vore ... produktionens livgivande eld utslöcknad” (och i ännu högre grad ackumulationens). Låt oss tillägga att Marx ansåg att kapitalismen bara kan existera i form av ”många kapital”, vilket i sin tur oundvikligen innebär konkurrens. Marx var också helt otvetydig om att konkurrens innefattar utbyte, att konkurrens bara är möjlig genom utbyte. Så var

7 Skrivet 1960 i Mandel, *Marxismens ekonomiska teori*, på marxistarkiv.se, s 396. I andra engelska upplagan 1969: ”Samtidigt måste den industriella expansionstakten minskas.” [Inte med i den svenska upplagan – öa.]

8 Aganbegyan hävdar att det var ett år av absolut nedgång för produktionen under Brezjnev. Det motsägs av alla andra källor.

9 Fullständiga och permanenta monopol är omöjliga under kapitalismen. Själva skillnaden mellan deras profitkvoter och profitkvoterna i andra branscher drar oundvikligen kapital till den sektor som har monopoliserats.

finns ”utbytet” mellan sovjetiska vapen och imperialistiska varor?

Användningen av begreppet ”militär konkurrens” som motsvarighet till konkurrens för att realisera profit härrör ur en typisk semantisk förvirring. För att ”militär konkurrens” verkligen ska vara kapitalistisk konkurrens måste den verka via världsmarknaden. Det skulle betyda att Sovjetunionen skulle tvingas köpa vapen eller de maskiner som är nödvändiga för vapenproduktion utomlands, vilket skulle innebära att sovjetiska fabriker som producerar dessa vapen eller maskiner skulle tvingas stänga om de fungerade till ett alltför högt kostnadspris. Det har sedan 70 år uppenbarligen inte varit fallet i Sovjetunionen. Tvärtom. Ingen vapenfabrik eller fabrik som tillverkar maskiner för vapentillverkning har stängt, oavsett om kostnaderna varit högre än de i USA, Tyskland eller Japan eller ej.

Allt detta visar återigen att den sovjetiska ekonomin inte styrs av värdelagen. Så när det handlar om kapprustningen kan man inte tala om ”konkurrens” med kapitalistiska länder i ordets ekonomiska marxistiska mening.

Stämmer de siffror som Harman åberopar med verkligheten? Inte alls. Det de återspeglar är det systematiska försök att dölja den sovjetiska ekonomins verklighet som byråkratin har genomfört ända sedan Stalinperioden. Det har vilselett både försvarare som Maurice Dobb och kritiker som Bordiga och Cliff. Målet med denna mystifiering är att dölja den byråkratiska förvaltningens i grund och botten parasitära och slösaktiga roll.

Det teoretiska misstag som gör det möjligt med dessa statistiska falska resultat är att den sovjetiska ekonomin begränsas till ett system med två istället för tre sektorer (Avdelning III omfattar icke produktiv konsumtion och ”ackumulation” medan Avdelning I består av produktionsmedel och Avdelning II av konsumtionsmedel som konsumeras av producenterna, det vill säga produktiv konsumtion.) Med ett schema med två sektorer, läggs produktiv och icke produktiv konsumtion, investeringar som leder till expanderad reproduktion och investeringar som inte fyller något ekonomiskt syfte under reproduktionen, ihop på ett slarvigt sätt och blandas ihop.

Här är ett exempel, som medvetet har valts utanför vapenproduktionen. När ett stålverk producerar stålstänger som ”ackumuleras” i lager (eller ännu hellre ute i det fria) och blir kvar där, kan man inte tala om ”ackumulation” i någon ekonomisk mening. Att i detta sammanhang använda begreppet ”kapitalackumulation” skulle få en verklig kapitalist att skratta. Ur samhällelig synpunkt är det helt klart slöseri. Även för de som kontrollerar ekonomin är det slöseri.

Rent slöseri med produkter och resurser utgör en enormt stor del av den sovjetiska ekonomin. Det är inte lätt att beräkna dess storlek, men de mest kritiska ekonomerna har fört fram siffror på mellan 30 och 40% av de tillgängliga produktionsresurserna (inklusive mänskliga resurser: en tredjedel av allt betalt arbete leder inte till någon verklig produktion). Här har vi ”hemligheten” hos kommandoekonomin, pseudoplaneringen eller den halva planeringen i Sovjetunionen: det är Avdelning III som är uppblåst, inte Avdelning I.

Låt oss ta ett konkret exempel bland många. Sovjetunionen är världens största producent av konstgödsel. Det producerar nästan lika mycket som USA och Västeuropa tillsammans. Innebär det att Avdelning I är uppblåst (konstgödsel är en råvara och tillhör Avdelning I)? Inte alls. Mer än hälften av denna produktion förloras ”under transport”. Den når aldrig användaren och ingår alltså aldrig i någon produktionskraft eller reproduktion. En arbetsprodukt vars bruksvärde inte realiseras har

inget bytesvärde. Det gör Marx gällande för varuproduktionen. Att utvidga denna analys till alla samhällen som inte styrs av värdelagen, att säga att det helt enkelt är rent slöseri med samhälleliga resurser, är att ännu mer upprepa andan i hans tänkande. Ett sådant slöseri har inget att göra med en påstådd ”fördelning av produktiva resurser med hjälp av värdelagen” eller med någon drift att ”ackumulera kapital”.

Man kommer att genmäla mot oss: men vapenproduktionen under kapitalismen då? Är inte det också slöseri med produktionsresurser? Skulle inte en kapitalism som har kapprustningen som ett mer eller mindre konstant drag vara en kapitalism som utvecklar destruktivkrafter snarare än produktionskrafter?¹⁰ Vårt svar på denna invändning har flera nivåer.

Ur det enskilda kapitalistiska företags synvinkel som är indragen i vapenproduktion är det inte slöseri. Deras varor hittar köpare eftersom köparna (staten eller vapenhandlare) vill realisera deras bruksvärde. Så de har ett bytesvärde som skapar verklig profit. Annars skulle de hursomhelst inte produceras under kapitalismen.

Är inte den produkt som de företag som tillverkar vapen anser vara ”användbar” istället oförnuftig, till och med omänsklig, ur samhällelig synvinkel? Otivelaktigt. Men detta är alldeles typiskt för kapitalismen. Motsättningen mellan den ekonomiska verksamhetens delvisa förnuft och dess övergripande oförnuft har blivit extremt utvecklad.¹¹ Samma sak kan sägas om droger, cigaretter, förorenande bilar, konstgödsel, kärnkraftverk, och så vidare.

Är vapenproduktion ”improduktiv” ur hela den kapitalistiska ekonomins synvinkel? Misslyckas den alltså att öka mängden mervärde, källor till profit och kapital, som ur det totala kapitalets synvinkel är den enda definitionen på ”produktiv”? Inte nödvändigtvis. När stora mängder produktionsresurser är överksamma kan effekten av en växande Avdelning III bli att mobilisera dessa resurser och på så sätt öka den totala mängden mervärde och profiler.¹² Det är helt klart vad som hände i USA från och med 1940. Det vore absurt att förneka att kapitalismen, och förvisso det borgerliga amerikanska samhället, var rikare 1944 (för att inte tala om 1950) än 1933.

Betyder det att kapitalismen har förvandlats till en ”slöseriets ekonomi”? Bara delvis. Dessutom är det inget nytt med det. Redan i *Grunddragen* [Grundrisse] och *Kapitalet* sa Marx att kapitalismen bara kan utveckla produktionen av materiellt välstånd genom att samtidigt undergräva de två källorna till allt välstånd: mänsklig produktivkraft och naturen. Under kapitalismens uppkomst övervägde tillväxtens ”positiva” effekter över de destruktiva. Under sin nedgångsperiod, åtminstone från och med 1914, har motsatsen varit fallet. Ändå har tillväxten inte varit mindre reell sedan 1949 (i USA sedan 1940). Den extra mängd livsmedel, textilier, mediciner, bostäder och hushållsprodukter som har producerats under de senaste 40 åren är verklig och enorm. Att kalla det ”destruktionskrafter” är absurt, icke materialistiskt och omarxistiskt.

Ska man av detta dra slutsatsen att det ekonomiskt sett är likgiltigt om samhället producerar destruktionsmedel eller produktionsmedel? En sådan slutsats är inte heller berättigad. Reproduktionens järnhårda lagar fortsätter att verka i alla sorters varuproducerande system (inklusive Sovjetunionens delvisa varuproducerande system, precis som i alla länder under en övergångsperiod mellan kapitalism och socialism).

10 Lambertisterna anser detta.

11 Vi ägnade ett helt kapitel i *Senkapitalismen* åt att utveckla denna tanke.

12 Det är de keynesianska och nykeynesianska teoriernas ”förnuftiga kärna” men i alla andra avseenden har de fel.

Det går inte att tillverka vete med tårgas, kläder med stridsvagnar eller TV-apparater med raketer. Avdelning III:s storlek får med nödvändighet återverkningar på Avdelning I:s och II:s storlekar. När produktionsresurser används för att tillverka vapen, så medför det att de undandras från produktionen av produktions- och konsumtionsmedel. Produktionen i Avdelning III kan därför inte utvecklas bortom en viss punkt utan att till sist minska produktionen i de andra två avdelningarna och därmed bromsa en utvidgad reproduktion och alltså kapitalackumuleringen.

Det som är sant för det kapitalistiska samhället är också sant för det förkapitalistiska samhället. Och så länge vapenproduktion (eller annan sorts slöseri i stor skala) fortsätter så gäller det även det postkapitalistiska samhället.

Under tusentals år ledde krig i de förkapitalistiska samhällena till svält och en absolut nedgång för produktionen, som var tillfällig eller långvarig beroende på perioden och omständigheterna. I Sovjetunionen sätter den överdrivna utvidgningen av vapenproduktionen och överhuvudtaget improduktiva utgifter (framförallt administrativa utgifter, dvs. kostnader för byråkratin) i Avdelning III en broms på den materiella produktionens övergripande utveckling.

Till slut hindrar det till och med tillväxten, inklusive tillväxten inom vapensektorn. Det är av två skäl: det undanhåller livsviktiga resurser för utvecklingen av Avdelning I och II, och ökar producenternas missnöje med sin givna konsumtionsnivå (även om den ökar blygsamt), så att deras bristande intresse för de övergripande produktionsresultaten blir ännu större. Under kapitalismen neutraliseras detta bristande intresse delvis av rädslan för övertalighet och arbetslöshet, men det har under mer än ett halvsekel inte spelat någon roll i Sovjetunionen. Därför måste det istället placeras en övervakare, en förman, en polis jämte varje producent. Därav det enormt uppblåsta antalet ”småbyråkrater”, som ända sedan Trotskijs dagar uppskattningsvis har uppgått till 20 miljoner personer. Därav också de improduktiva utgifternas enorma och ständiga tillväxt: som den berömda ormen biter Avdelning III sig själv i svansen.

Som Gorbatjov så dyrköpt har upptäckt går inte denna mekanism att ”reformera”. Ormen kan bara dräpas genom att utveckla en fullständigt offentlig, folklig arbetarkontroll och genom att utveckla en verklig arbetarklassens ledning i en socialistisk flerpartidemokrati.

Ett schablonmässigt tankesystem som bara fungerar i svart och rött och är fångat i överdrivet förenklade abstraktioner, kan inte hantera kategorier som ”övergång”, ”sammansatt och ojämn utveckling” och ”motsägelsefull verklighet”. Med andra ord är ett sådant tänkande odialektiskt. Det är tyvärr så Tony Cliff och Chris Harman tänker, åtminstone när de behandlar övergripande frågor.

Dessutom finns det något irrationellt, till och med rent oansvarigt, i SWP-kamraternas våldsamt kritiska angrepp på den snabba industrialiseringen i Sovjetunionen från och med 1927. Det är solklart för varenda arbetare, bonde och marxist i tredje världens länder, och för varje verklig internationalist.

Vi är alla mot ”överinvesteringar”, ”jättetillväxt”, och stalinistisk och poststalinistisk ”superindustrialisering”, som till största delen utgör en total förlust av utgifter till materiella resurser. Men vi är inte mot en påskyndad industrialisering som sådan i dessa länder eller i Ryssland, som efter oktoberrevolutionen blev det första land att satsa på det. Att vända ryggen åt denna industrialisering skulle inte bara innebära ett avvisande av hela den ekonomiska politik på kort och medellång sikt som utarbetades av Lenin, Trotskij och Vänsteroppositionen efter 1923. Framförallt skulle det

innebära att dessa länder skulle dömas att bli kvar i barbari i väntan på världsrevolutionens seger. Men när skulle det ske? Efter fem år? Efter tio år? Efter 20 år? Efter 30 år? Vem vet? Måste vi under tiden sätta armarna i kors och uthärda det outhärdliga?

När vi talar om outhärdligt barbari är det inte löst prat. Underutvecklingen dödar årligen 16 miljoner barn i tredje världen. Hur många barn skulle dö varje år om utvecklingen i dessa länder ägde rum på basis av en demokratiskt skött socialiserad ekonomi? Den nazistleda tyska imperialismens *Generalplan Ost* tänkte sig att utrota 100 miljoner människor i centrala och östra Europa. Var det fel att skapa förutsättningar för ett framgångsrikt motstånd mot detta planerade fruktansvärda brott, särskilt genom att utveckla en kraftfull industri i Uralbergen och där bortom? Genom att avvisa en känsla för proportioner (skillnaden mellan en nödvändig påskyndad industrialisering och en oproportionerlig, slösaktig och destruktiv superindustrialisering) bryter SWP-kamraterna med det dialektiskt tänkandet, och försätter sig i en omöjlig situation med avseende på sina egna mål.

Låt oss anta att de en dag lyckas leda den brittiska arbetarklassen till ett maktövertagande. Vilken sorts samhälle skulle uppstå ur denna segerrika revolution? Ett socialistiskt samhälle? Har kamraterna i SWP plötsligt blivit omvända till den reaktionära utopin om socialism i ett land? Ett statskapitalistiskt samhälle på grund av ”trycket av konkurrens från världsmarknaden”? Arbetarnas makt skulle knappast befinna sig i en position för att kunna motverka detta tryck, enbart i Storbritannien. Skulle deras ansträngningar ha varit förgäves? Ett socialistiskt samhälle genom att den brittiska revolutionen genast skulle sprida sig till resten av världen? Men om detta inte sker, eller åtminstone inte för en tid, skulle då inte Storbritannien vara ett övergångssamhälle mellan kapitalism och socialism som alla avancerade arbetare och kommunister/socialister tillsammans skulle försöka skydda mot faran av byråkratisering, även om de inte skulle kunna avskaffa faran helt och hållet? Vad är det för vits att idag avvisa själva det begrepp som man skulle tvingas tillämpa imorgon? Och skulle inte kapitalet för både produktiv och icke produktiv ackumulation behöva räcka för att (åtminstone delvis) täcka investeringskraven för att tillfredsställa massornas behov och försvara dem mot imperialismen?

Leder inte att inskränka hela denna komplicerade problematik till enbart frågan om ”trycket från världsmarknaden” till förlamning, till och med självmord, för SWP och varje framgångsrik brittisk revolution? I den ofullkomliga värld vi lever i går det inte att orientera sig eller handla på ett revolutionärt sätt utan att ta till kategorier som ”övergång”, ”övergångsprogram”, ”övergångskrav” och ”övergångssamhälle”. Förhållningssättet ”allt-eller-inget” fungerar som en ögonbindel. Det hämmar också revolutionära handlingar, oavsett hur lite det må vara.

Sovjetbyråkratins speciella karaktär

Enligt Cliff och Harman kännetecknas sovjetbyråkratin av en benägenhet att överdriva produktionen av produktionsmedel, en tendens till ”produktion för produktionens skull”. Den tanke de invänder mot (och som de tillskriver oss) är påståendet att Sovjetunionens ekonomiska utveckling domineras av produktionen av konsumtionsvaror (lyxvaror) till byråkratin. Vi har aldrig försvarat en så extrem tes. I inget samhälle (inklusive slav- eller det feodala samhället) förklaras eller uttöms ekonomins hela dynamik av vad som motiverar den härskande klassen eller gruppen – strävan att öka sin egen konsumtion.

För att bevara eller utvidga sina privilegier måste sovjetbyråkratin, precis som varje härskande klass eller grupp i historien, utveckla ekonomin till en viss punkt. Utan bilfabriker skulle inte 3 miljoner mellan- och toppbyråkrater kunna få bilar. Utan tillräckligt med stål, elektricitet eller järnmalm kan inte bilindustrin utvecklas tillfredsställande. Man kan förvisso försöka importera sådana varor. Men det skulle innebära att man behövde exportera för att skaffa resurser, vilket skulle innebära att man måste underordna sig värdelagen och världsmarknaden. I denna situation fortsätter ett underutvecklat land i grund och botten att vara ett underutvecklat land som varken kan industrialiseras utöver en viss gräns eller köpa ett tillräckligt antal bilar.

För att undvika just den sortens begränsningar (för att undkomma världsmarknadens begränsningar) inledde sovjetbyråkratin en process av ”superindustrialisering” i Sovjetunionen. Utan det skulle den inte ha kunnat försvara, befästa eller utvidga sin makt och sina privilegier så spektakulärt som den gjorde efter 1928.

Det är den inramning som krävs för att förstå den samhällspolitiska kamp som har ägt rum i Sovjetunionen under de senaste 60 åren. Kampen har varit tredelad, inte tudelad (”mellan kapital och arbete”). När de djupa kriserna 1928-1933, 1941-1944 och 1945-1948 skakade det sovjetiska samhället och byråkratin, slog byråkratin vid varje tillfälle samtidigt både mot borgarklassen och arbetarklassen. Den gjorde samma sak i Östeuropa. Den gjorde det inte bara för att ”överexploatera arbetarklassen”, den exproprierade också borgarklassen. Historiskt har den spelat en självständig roll.

Den verkliga teoretiska diskussionen rör sig om hur omfattande denna relativa självständighet är, och hur länge den kan vara. För de som tror på teorin om ”byråkratisk kollektivism” är denna självständighet lika stor som alla härskande klassers självständighet i historien. För Trotskij, och för oss, är den mycket mer begränsad, både i tid och till omfattning. Men det gör den inte mindre verklig, mycket mer än de flesta marxister trodde före 1927. Att idag fortsätta att ignorera det är att beröva sig själv en förklaring av vad som faktiskt har hänt i Sovjetunionen sedan dess.

Den fjärde stora krisen i det byråkratiserade Sovjetunionens historia äger rum nu. Det återstår att se om den tredelade kampen fortsätter (vi tror att den kommer det) eller, som många kommentatorer och strömningar tror, *nomenklaturan* i sin helhet kommer att gå över till den internationella borgarklassen och bli dess inhemska underordnade partner (mycket underordnad: titta på DDR!).

Det må vara hur det vill med det. Under denna komplicerade samhällskamp måste mål och medel klart skiljas åt : vilken den grundläggande drivkraften är, vilka medel som används för att uppnå de valda målen, och vilka objektiva resultat det blir av samspelet mellan mål och medel. Och här är vi tvungna att återvända till slutsatsen – som dessutom motsvarar Marx’ definition – att det bara är konkurrensens piska som gör att borgarklassen har ett ständigt och varaktigt intresse av att hela tiden utvidga produktionen. Utan detta ständiga tryck har ingen förkapitalistisk klass visat någon sådan benägenhet (inte heller, bör vi tillägga, gör den byråkratiska kasten i Sovjetunionen det).

Så länge bristen på konsumtionsvaror gjorde dem törstiga efter mer, var byråkraterna ackumulationsfanatiker, de var för ”produktion för produktionens skull” och ”teknologiska framsteg” (som delar av mellanbyråkratin i sin lystnad efter en amerikansk yuppielivsstil är än idag). Men så fort *nomenklaturan* i sin helhet hade uppnått en tillfredsställande konsumtionsnivå (”när socialismen hade uppnåtts till dess fördel”) började denna törst försvinna. ”Produktivitetssfanatismen” minskade.

Ett skede av det som den ungerska stalinistiska före detta premiärministern Hegedus helt riktigt kallade "allmän ansvarslöshet" inleddes.

Det förklarar också varför sovjetiska chefer, till skillnad från sina kapitalistiska motsvarigheter, så gott som alltid och nästan automatiskt ger efter för lönekrav på sina arbetsplatser: inget tryck från konkurrensen tvingar dem att "suga ut maximalt mervärde" från arbetarna. Det enda tryck de utsätts för är att "undvika problem" när det gäller att uppfylla planen. Det är för att få till stånd en genomgripande förändring av denna inställning som Gorbatsjov och hans gelikar har försökt införa alla de teknokratiska förändringarna under perestrojkan. Men som perestrojkans mest konsekventa anhängare och anhängarna till en fullständig "ekonomisk liberalisering", både de i öst och de i väst, klart har insett, så kan radikala "strukture reformer" inte genomföras utan en massiv återgång till privat ägande.

Utan konkurrens och den tendens till privat ackumulation som den sätter igång, kommer byråkraternas agerande i öst i grund och botten aldrig bli som de kapitalistiska chefernas agerande. I bästa fall kommer de att handla som gangsters för att legalisera stöld och utpressning ("försöka bli legitim"). Och om de inleder en fullständig privatisering, som skulle innebära att tiotals miljoner människor blir arbetslösa i Sovjetunionen, så kommer de att bli tvungna att knäcka arbetarklassens motstånd.

Det bevisar att en verkligt "tredelad kamp" fortfarande äger rum i Sovjetunionen. Det bevisar att arbetarna trots allt fortfarande åtminstone har två "vinster" från oktoberrevolutionen att försvara: mer än ett halvt sekels oavbruten full sysselsättning (som aldrig har existerat i det kapitalistiska samhället och aldrig kommer att existera), och avskaffandet av det privata ägandet inom den storskaliga produktionen, förutom vilket denna fulla sysselsättning inte går att uppnå.

Genom att dogmatiskt och orealistiskt definiera byråkratin som en "kapitalistisk klass" är SWP-kamraterna oförmögna att inse vad som är speciellt med den sovjetiska byråkratin. Byråkratin skiljer sig från borgarklassen, i själva verket från alla härskande klasser i historien, genom det faktum att dessa klassers inkomst (dess andel av den samhälleliga produktionen) varierar, medan byråkratin har en fast inkomst. Borgarklassens årliga profiter beror på profiternas och produktionsens årliga variationer. Den årliga jordräntan berodde på skördarnas årliga variationer. Byråkratins årliga inkomst beror på hans (eller hennes) ställning i hierarkin. Om den ställningen inte förändras, så kommer inte heller inkomsten att göra det, utom marginellt.

Därför står byråkratins konservatism, tröghet och "ansvarslöshet" i skarp kontrast till de kapitalistiska företagens uppträdande. De sistnämnda beter sig inte annorlunda på grund av att de är "aggressivare" eller "förnuftigare", "bättre" eller "sämre" än byråkraten, eller mer "individualistiska". De gör det därför att den kapitalistiska konkurrensen innebär att kampen om fördelningen av mervärdet och profiterna aldrig upphör, vilket betyder att deras andel av dem aldrig kan vara garanterad. Om de gör ett felsteg under "teknologins utveckling" eller "arbetets organisering", så kommer den oundvikliga konsekvensen att bli en minskning av deras andel, om inte konkurs.

Inget av det glasnöst har avslöjat om den sovjetiska ekonomins verklighet har spridit något nytt ljus över myterna om "statskapitalism", myter som bara är andra sidan av det stalinistiska myntet, "den socialistiska industrialiseringens landvinningar". Allt går att förklara i ljuset av den analys som Trotskij och Fjärde internationalen har gjort av det sovjetiska samhället och den sovjetiska ekonomin, och den analys av den sovjetiska byråkratins specifika karaktär som ligger bakom den.

Harman hävdar att ingen del av den producerande klassen i historien någonsin har varit indragen i "maximal utsugning av merarbete" från producenterna själva. Den sovjetiska byråkratin är tveklöst ett aldrig tidigare skådat historiskt fenomen. Men oktoberrevolutionen och skapandet av den isolerade ryska arbetarstaten var också nya fenomen som saknade historiska föregångare (Pariskommunen existerade bara några få månader). Människor med ett vetenskapligt och icke dogmatiskt betraktelsesätt borde inte bli överraskade om en ny historisk utveckling orsakar nya och oväntade biprodukter.

Låt oss övergå till frågan om "maximal utsugning av merarbete". Arbetarklassens andel av konsumtionen är mycket större i Sovjetunionen än i Brasilien, för att bara ta ett exempel på ett land som är indraget i en påskyndad industrialisering (inte arbetarklassens och medelklassens konsumtion tillsammans: medelklassen konsumerar tio gånger mer än arbetarna och utgör 20% av befolkningen).

Låt oss erinra oss en enkel jämförelse (som inte är att säga att de är identiska, bara jämförbara). För en socialist eller fackföreningsaktivist 1848 eller 1890 skulle tanken att socialistpartiets ledare eller reaktionära fackföreningsledare skulle agera för att objektivt öka "utsugningen av merarbete från producenterna" ha verkat bokstavigt talat otänkbar. Ändå är det vad socialdemokratiska ledare har gjort sedan 1914, och ett stort antal fackföreningsledare redan innan detta datum. Ska man därför våga att kalla socialdemokratiska partier för arbetarpartier? Har de blivit borgerliga partier, identiska med de konservativa och liberalerna? Går det att föra en klasspolitik i Europa eller Japan utan att tvingas försvara dessa partier mot borgarklassens försök att försvaga eller ibland till och med krossa dem?

Måste de stora fackföreningar som leds av reformistiska förrädare anses vara gula fackföreningar på chefernas sida? Ultravänstern har sedan länge försvarat denna absurda tanke, som SWP-kamraterna avvisar vad gäller Storbritannien. Men om det går att tänka sig att försvara SPD mot fascismen trots att det leddes av Noske och andra som mördade Karl Liebknecht och Rosa Luxemburg, varför är det då "otänkbart" att försvara Sovjetunionen mot imperialismen?

Chris Harman hävdar att två argument som vi i tur och ordning har fört fram om byråkratin är ömsesidigt oförenliga. Det första är att byråkratin inte är någon härskande klass, det andra är att den kontrollerar och fördelar större delen av det samhällseliga överskottet i Sovjetunionen. Men denna oförenlighet återspeglar återigen ett formalistiskt, schematiskt och förenklat dogmatiskt sätt att tänka.

Det har funnits många fall i historien där mäktiga samhällsskikt kontrollerade och fördelade större delen av överskottet, trots att de inte var den härskande klassen. Ty att vara en härskande klass innebär att tillägna sig överskottet, som inte nödvändigtvis är detsamma som att kontrollera eller fördela det. Mandarinerna under det kinesiska kejsardömet höjdpunkt och den kejsarliga byråkratin i det sena romerska imperiet kontrollerade i stort sett centraliseringen och fördelningen av det samhällseliga överskottet. Men trots det var de inte de härskande klasserna i dessa två samhällen, eftersom de inte tillägnade sig den största delen av överskottet. Under det Tredje rikets slut kontrollerade förvisso den nazistiska militära byråkratin fördelningen av den samhällseliga produktionen. Men den var inte i någon mening den härskande klassen, eftersom kapitalistklassen fortfarande tillägnade sig huvuddelen av det samhällseliga överskottet. De händelser som följde visade vem som var herre och vem som, trots den yttre allsmäktigheten, bara utförde order.

Framtida händelser kommer på samma sätt att visa att den sovjetiska byråkratin bara kommer att kunna bli en härskande klass genom att tillägna sig det samhällsliga överskottet och produktionsmedlen, det vill säga genom att förvandlas till ”gammaldags” kapitalister som äger en stor del av de storskaliga produktionsmedlen.

En farhåga som har visat sig vara grundlös

När Tony Cliff bestämde sig för att bryta med den tolkning av det sovjetiska samhället som Trotskij formulerade och Fjärde internationalen försvarade, förutspådde han att de som fortsatte att kalla Sovjetunionen för en byråkratiskt degenererad arbetarstat skulle komma att kapitulera för stalinismen, och i synnerhet förena sig med byråkratin mot revolterande arbetare. (Låt oss för övrigt erinra om att vi så tidigt som vid Stalins död, om inte från och med 1948, förutsade sådana revolter.)

Senare händelser har visat att denna förutsägelse var grundlös. Varken Fjärde internationalen eller någon av dess sektioner, eller någon av dess ledande företrädare, har en enda gång slutit upp ”på byråkratins sida mot de revolterande massorna”. Vi gav alla 100% stöd till de upproriska arbetarna i DDR 1953, till den ungerska revolutionen 1956, till de polska arbetarnas kamp samma år, till Pragvårens motstånd mot den sovjetiska invasionen 1968-1969, till Solidarnosc' framväxt 1980-1981 och till dess efterföljande kamp mot Jaruzelskis militärkupp i Polen, och till upproren i Kina och Östeuropa 1989.

Chris Harman medger dessutom detta. Generad hänvisar han då till påståendet att vi icke desto mindre kan ha ”föredragit” Gomulkas reformmetoder 1956 framför den ungerska revolutionens. Det är förtal. Harman kommer inte att kunna hitta ett enda citat för att underbygga sin anklagelse. Ända sedan vi började delta i debatter om ”Sovjetunionens karaktär” (dvs. sedan 1945-1946) har vi stött en politisk revolution – en revolution som innebär självständiga massaktioner och självorganisering i stor skala – och vi gör det fortfarande. Vi har aldrig backat en tum från denna ståndpunkt. Men den politiska masskampens verklighet i Sovjetunionen, Östeuropa och liknande samhällen kan inte inskränkas till en kamp mellan massorna och byråkratin.

I Sovjetunionen, Östeuropa, Kina, Kuba och Nicaragua, har det under de senaste 50 åren också ägt rum kamp mellan å ena sidan dessa stater och massorna i dessa länder, och å den andra imperialistmakterna. Teorin om statskapitalism har minst sagt inte varit någon vägledning under dessa konflikter. Dess inre logik leder med nödvändighet till att de flesta av dessa strider betraktas som kamp mellan imperialister, och att man avstår från att ta ställning och intar en ”tredje lägre”-ståndpunkt (vilket är vad Cliff intog under Koreakriget och som åtminstone en del av hans anhängare frestades att göra under konflikten i Grisbukten). Det är sant att han intog en riktigare ståndpunkt under Vietnamkriget, men en ståndpunkt som stod i uppenbar motsättning till den ”statskapitalistiska” teorins logik.

Under dessa konflikter var folkmassorna i dessa länder, till att börja med arbetarna, inte neutrala. De ställde upp mot imperialismen, och det trots sitt hat mot Stalin och hans arvtagare. I praktiken tillämpade de Trotskijs linje av militärt försvar av Sovjetunionen (och de andra byråkratiserade arbetarstaterna) mot imperialismen. De gjorde det i Sovjetunionen, i Jugoslavien, i Kina, i Vietnam, i Kuba och i Nicaragua. Under dessa sammandrabbningar, som omfattade tiotals miljoner arbetare, var den inställning som intogs av de få anhängarna till teorin om ”statskapitalism” i bästa fall

förvirrad och motsägelsefull, i värsta fall rent kontrarevolutionär. Om de sovjetiska arbetarna hade haft oturen att följa dessa falska vägledare skulle ingen av oss ha levt idag, och det skulle inte finnas några självständiga arbetarorganisationer i Europa, och inte heller på andra kontinenter. Det nazistiska barbariets seger skulle ha krossat dem.

Sekterismens onda cirkel

Den strömning som Tony Cliff ledde (och ur vilken SWP uppstod) har ända sedan sin födelse sett som sin huvuduppgift att sprida teorin om ”statskapitalism”. Det är kännetecknet på en sekt, som Marx definierade det: för att rättfärdiga sin existens konstruerar den ett ledord av en speciell lära och underordnar sin aktivitet under försvaret av detta ledord.

Denna sekteristiska avvikelse har sin egen logik som är nästan omöjlig att undkomma. I Storbritannien har SWP-kamraterna delvis skyddats från sekterismens värsta synder tack vare sina verkliga rötter i arbetarklassen och sin organisations storlek: ett oansvarigt agerande är omöjligt när man granskas kritiskt av tusentals. Men även i Storbritannien har det sekteristiska tänkandet skadat SWP och fortsätter att skada det, i synnerhet i hur det närmar sig de massrörelser som det anser vara ”icke proletära” och slarvigt kallar ”småborgerliga”. Det härrör ur samma oförmåga att förstå begreppet kombinerad utveckling som ett övergående fenomen, speciellt på klassmedvetandets område. Det är samma ”allt-eller-ingenet”-inställning som ligger bakom teorin om ”statskapitalism”.

Sekterismen har speciellt skadat SWP:s internationella arbete på ett annat sätt. Teorin om statskapitalism är oförmögen att helt förstå de antiimperialistiska rörelsernas progressiva dynamik i tredje världen. Enligt denna teori kan dessa rörelser sist och slutligen bara leda till att det bildas nya statskapitalistiska stater. Deras dynamik är rent ”nationalistisk”. I själva verket avvisar eller förminskar SWP:s ledning hela den permanenta revolutionens strategi – fullständigt stöd till den antiimperialistiska kampen och samtidigt kämpa för proletariatets politiska klassoberoende; kamp för proletärt herravälde inom rörelsen; sträva efter att säkerställa att revolutionen när den löser sina nationellt demokratiska uppgifter växer över till att börja lösa sina socialistiskt proletära uppgifter.

I andra imperialistiska länder utöver Storbritannien nöjer sig SWP:s anhängare till största delen med att bilda små grupper för att propagera teorin om statskapitalism, och är – om så bara genom sin lilla storlek – oförmögna att ingripa i den verkliga klasskampen. Sekteristiska intressen får företräde framför klassintressen. Samma sak gäller de östeuropeiska staterna, som befinner sig i ett fullständigt socialt och politiskt tumult. I *Kommunistiska manifestet* gav Marx och Engels den klassiska definitionen vad kommunister måste göra:

De har inga intressen som skiljer sig från hela proletariatets intressen. De ställer inte upp några särskilda principer efter vilka de vill forma den proletära rörelsen. [I 1888 års engelska upplaga föredrog Engels att skriva ”sekteristiska principer”.]

Kommunisterna skiljer sig från de övriga proletära partierna bara därigenom att de å ena sidan framhäver de av nationaliteten oberoende intressena hos hela proletariatet och gör dem gällande i proletariatets olika nationella strider, och å andra sidan därigenom att de under de olika utvecklingsstadierna som kampen mellan proletariat och bourgeoisie genomgår alltid företräder hela rörelsens intressen.

Kommunisterna är alltså praktiskt den beslutsammaste, alltid framåt-drivande delen av arbetarpartierna i alla länder; de har före proletariatets övriga massa teoretiskt kommit till insikt om den proletära rörelsens villkor, gång och allmänna resultat.

SWP skiljer sig inte från Fjärde internationalen när det gäller ”insikt om den proletära rörelsens villkor, gång och allmänna resultat” i Östeuropa och Sovjetunionen: proletariatet organiserar sig för att erövra makten genom demokratiskt valda sovjeter med flera partier, med perspektivet att bygga ett internationellt klasslöst samhälle.

Men SWP:s anhängare drar inte den uppenbara slutsatsen att det inte är berättigat med en egen ”statskapitalistisk” organisation i dessa östeuropeiska länder. De inser inte att varje revolutionärs uppgift där är att hjälpa till att utveckla arbetarnas och de intellektuellas kamp på två fronter, mot byråkratin och mot de krafter som vill återupprätta kapitalismen. Istället för att försvara hela proletariatets intressen, som framförallt kräver att klassens oberoende (åter)skapas (ingen lätt sak), så riktar SWP:s anhängare in sig på att sätta upp en konstgjord avgränsning mot alla andra revolutionära strömningar – en avgränsning som uteslutande grundar sig på att godta dogmen om ”statskapitalism”, deras sekteristiska ledord.

Det kan bara förstärka bilden av revolutionära marxister som pedantiska dogmatiker, hopplösa ”splittrare” som först stalinister och sedan nystalinister och nysocialdemokrater systematiskt har spridit i dessa länder för att misskreditera de revolutionära marxisterna (och idag alltmer marxismen i sig själv). Denna bild är kontraproduktiv. Den försvagar de verkliga möjligheter som marxister har i dessa länder, inte att bilda sekter utan bli en verklig attraktionspol för den stridbara vänstern inom arbetarrörelsen när den åter börjar bygga upp sig.

Lyckligtvis kommer de negativa effekterna av detta att vara begränsade, både på grund av den teoretiska, politiska och organisatoriska styrka som Fjärde internationalen redan har fått (dess inflytande är verkligt där på ett sätt som SWP:s inte är), och på grund av att de bästa inhemska krafter som växer fram i dessa länder successivt har fått förståelse för och samlat på sig erfarenheter av att den roll SWP spelar där tydligt visar sekterismens negativa återverkningar.

Denna sekterism har gjort SWP oförmögen att göra framsteg i att bygga en internationell organisation. Sekter kan bara gå samman med små sekter som de kontrollerar strikt. Organisatoriskt för att deras sekterism förhindrar dem att förena sig med stora, självständiga revolutionära grupper i något betydande antal länder. Politiskt för att de inte lyckas förstå masskampens verkliga processer i de flesta länderna i världen. SWP är alltså huvudsakligen en nationellt kommunistisk organisation som tvingas låta sina medlemmar hålla tillgodo med att försöka bilda smågrupper i några få länder.

Efter 40 års erfarenheter kan inte våra prestationer i detta avseende klandras. Fjärde internationalen existerar verkligen som den enda världsorganisationen. Den är förstås fortfarande liten, alltför liten, och är långtifrån den revolutionära massinternational som den arbetar för att bli och som den bara kommer att utgöra en del av. Men den är mycket starkare än 1938 eller 1948, både till antalet, i hur rotad den är på arbetsplatser och i fackföreningar, och i geografiskt avseende. Den finns i omkring 50 länder. En del av dess sektioner och sympatiserande organisationer spelar en verklig roll i arbetarrörelsen och massrörelserna i sina respektive länder, vilket erkänns av alla. Den agerar och kommer att fortsätta att agera på ett icke sekteristiskt sätt, på den grundval som beskrevs ovan i *Kommunistiska manifestet*.

Den kan göra det eftersom den representerar den enda strömningen i den internationella arbetarrörelsen som ovillkorligt och kompromisslöst försvarar arbetarnas och de förtrycktas intressen i världsrevolutionens tre sektorer – de imperialistiska länderna, länderna under byråkratiska dikta-

turer och den så kallade tredje världens länder – utan att någonstans underordna detta försvar under några förmodade ”prioriteringar”. Det är detta som gör det möjligt för den att på en och samma gång bygga nationella revolutionära organisationer och en internationell revolutionär organisation. I detta avseende har den förståelse som grundar sig på teorin om den permanenta revolutionen, den trotskistiska analysen av stalinismen, *Övergångsprogrammet* och ”dialektiken mellan världsrevolutionens tre sektorer”, på vad som har hänt och händer i Sovjetunionen, i tredje världen och inom den organiserade arbetarrörelsen i de imperialistiska länderna, visat sig vara både funktionsdugligt och effektivt.